

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 101.3: 930.1

О. А. Більовський

Національний інститут стратегічних досліджень (м. Київ)

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Розглянуто наявні підходи до визначення сутності національної безпеки. Обґрунтовано необхідність соціально-філософського розгляду феномену національної безпеки, а також необхідність розрізнення безпеки як абстрактної характеристики буття соціальних систем та національної безпеки як особливої категорії безпеки. Показано, що національну безпеку слід розглядати не тільки як здатність нації протистояти загрозам її існуванню в якості соціальної системи, але як здатність забезпечувати своє існування в якості суб'єкта історичного процесу.

Ключові слова: безпека, національна безпека, соціальна система, нація, суб'єкт.

В умовах сучасного історичного процесу нація була і продовжує залишатися основною одиницею історичного буття людства. Вона несе в собі не тільки геополітичний, але й культурно-історичний зміст, є формою існування не тільки великих людських спільнот, але й окремих індивідів. З огляду на сучасні глобалізаційні процеси та тенденції, безпека нації виступає ключовою проблемою сучасності, особливо для тих країн, які лише нещодавно отримали свою незалежність. За таких умов необхідність визначення сутності національної безпеки та механізмів її забезпечення набуває особливої теоретичної актуальності.

В Україні, так само як і в інших пострадянських країнах, ґрунтовні дослідження проблематики національної безпеки були започатковані відносно недавно – в 90-х роках минулого століття, після отримання країною незалежності. За цей період вийшла певна кількість робіт, присвячених як дослідженню феномену національної безпеки в цілому, так і дослідженню окремих його аспектів. Серед робіт, написаних українськими дослідниками в межах різних наукових дисциплін, слід назвати роботи О. Барановського, О. Белова, І. Бінька, О. Бодрука, О. Власюка, В. Гейця, В. Горбуліна, О. Гончаренка, О. Данильяна, А. Качинського, В. Ліпкана, О. Литвиненка, Є. Лисицина, В. Мандибури, Н. Нижник, М. Панова, С. Пирожкова, А. Сухорукова, В. Шедякова та ін. Слід зазначити, що серед вітчизняних і зарубіжних філософів інтерес до дослідження феномену національної безпеки залишається недостатнім. На сьогодні кількість філософських досліджень феномену безпеки є досить обмеженою. Серед робіт українських дослідників, в яких розглядаються філософські проблеми національної безпеки, слід назвати роботи В. Абрамова, М. Вавринчука, О. Дзьобаня, П. Круть, Д. Кучми, В. Мандрагелі, М. Ожевана, В. Олуйка, Б. Парахонського, Г. Ситника, М. Степика, В. Циганова, М. Шевченка, Л. Шипілової та ін. Серед робіт

дослідників з близького зарубіжжя – Д. Дзюби, О. Жбанкова, М. Іванової, М. Коваленка, В. Кольцова, В. Кулакова, Ю. Носкова, В. Пестерева, М. Рибалкіна, Д. Тукало, І. Харічкіна, А. Харсеевої, О. Холіна та ін. Недостатня увага філософів до вивчення феномену національної безпеки, призвела до того, що на сьогодні зазначений феномен в значній мірі залишається предметом гострих теоретичних дискусій, а побудова задовільної з теоретичної точки зору теорії національної безпеки продовжує залишатися справою майбутнього.

Метою статті є аналіз наявних підходів до визначення сутності національної безпеки, обґрунтування необхідності соціально-філософського розгляду феномену національної безпеки, визначення сутності національної безпеки як особливої категорії безпеки, як безпеки особливої категорії соціальних систем – нації.

У вітчизняній науковій літературі існує значне різноманіття визначень національної безпеки. Так, В. Ліпкан, вказуючи на те, що національна безпека є центральним поняттям особливої наукової дисципліни – націобезпекознавства, розглядає її як систему, яка «у широкому розумінні становить собою множину потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умови їх генезису, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю потреб нації, національних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України» [7].

На думку В. Горбуліна та А. Качинського, «національна безпека (безпека нації) – це захищеність життєво важливих інтересів

особистості, суспільства й держави та докільця в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий і поступальний розвиток країни» [3, с. 25]. Автори розрізняють систему національної безпеки й систему забезпечення національної безпеки. Перша є функціональною системою, що відображає процеси взаємодії інтересів і загроз, друга є організаційною системою, на елементи якої покладено обов'язки із забезпечення національної безпеки.

О. Бодрук вважає, що національна безпека – це певний стан конкретної соціальної системи, що характеризує ступінь її стабільності [2].

На думку О. Дзьобаня, національна безпека – це «показник здатності суспільства й держави, що захищають національні інтереси самостійно чи разом з іншими дружніми країнами (народами, націями) стримувати або усувати внутрішні й зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвитку, іншим важливим елементам духовної й матеріальної життєдіяльності; ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз» [4, с. 36].

А. Баланда, розглядаючи соціальну структуру суспільства як систему, елементами якої виступають індивіди, об'єднані у громадські організації, політичні партії тощо, розглядає національну безпеку «як стан соціальної структури чи суспільства, що залежить від співвідношення сил між соціальними групами чи від рівня спільності їх інтересів» [1, с. 168]. Такий підхід дозволяє розглядати відносини між основними соціальними групами, які існують всередині кожної нації, як важливий чинник національної безпеки. Побудова ефективного механізму узгодження інтересів основних соціальних акторів, розв'язання конфліктів, що виникають між ними, є обов'язковою умовою побудови ефективною системи забезпечення національної безпеки.

На думку Г. Ситника, національна безпека є системною кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи як об'єкта реальної дійсності. Вона є не тільки оцінкою певної захищеності соціальної системи від потенційних і реальних загроз, але й відображає результати впливу тенденцій розвитку й умов життєдіяльності соціуму, його інститутів, які визначаються відповідними настановами (політичними, правовими та іншими), за яких забезпечується збереження якісної визначеності соціальної системи та вільне, яке відповідає її природі, функціонування [9].

Чинне українське законодавство, зокрема, Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави,

за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [5].

Звісно, наведений нами перелік визначень національної безпеки, які належать найбільш відомим та авторитетним українським дослідникам, є далеко не повним. Проте він є цілком достатнім для того, щоб зробити висновок про існування серед вітчизняних дослідників значного різноманіття поглядів на феномен національної безпеки. Аналогічну картину можна спостерігати і в зарубіжній літературі. На складну ситуацію, що склалася у сфері визначення сутності національної безпеки, вказують Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук: «Вітчизняні та іноземні дослідники, нормативні документи дають різні тлумачення сутності поняття «національна безпека» через його складний, багатокомпонентний та міждисциплінарний характер. Є підстави стверджувати, що в міжнародній політиці, внутрішній та зовнішній політиці держав, у теорії й практиці державного управління не існує поняття, яке могло б порівнятися за ступенем туманності, частоті відносно нечіткого вживання з поняттям «національна безпека» [10, с. 30].

Погоджуючись в цілому із таким висновком поважних авторів, ми хотіли б додати наступне: очевидно, що різноманіття наявних визначень національної безпеки свідчить про теоретичну недоопрацьованість зазначеного питання. В такій ситуації, на нашу думку, особливо важливою є роль філософії, яка, акумулюючи значний досвід людського пізнання світу, має неабиякий потенціал у сфері визначення базових категорій, до числа яких можна віднести і категорію національної безпеки.

Теоретичний аналіз наявних визначень національної безпеки, запропонованих вітчизняними та зарубіжними дослідниками, дає можливість зробити декілька важливих методологічних зауважень.

1. Найбільш поширене в сучасному безпекознавстві та закріплене на рівні національного законодавства визначення національної безпеки як захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави має, на нашу думку, формальний характер, є надто широким та абстрактним. Воно не враховує особливості національної безпеки як особливого різновиду безпеки. Очевидно, що безпека такого об'єкта як нація істотно відрізняється від безпеки інших соціальних об'єктів. В значній мірі складна ситуація, яка склалася в сфері теоретичного визначення сутності національної безпеки, виникла внаслідок того, що дослідники не проводять чіткого розрізнення між безпекою як такою, яка є загальною характеристикою існування будь-якої соціальної системи,

і національною безпекою як особливим різновидом безпеки. Таке розрізнення, на нашу думку, є елементарною вимогою наукової методології, яка має бути виконана. Визначення національної безпеки повинно включити до свого складу певну сукупність видових ознак тієї соціальної системи, безпекою якої вона є.

2. Безпека, в тому числі й такий її різновид як національна безпека, не повинна розглядатися як певний стан соціальної системи. Недолік такого підходу полягає в тому, що він позиціонує безпеку як зовнішню характеристику системи, недостатньо враховує зв'язок безпеки із природою об'єкта. Існує необхідність розгляду безпеки не просто як певного стану, а як невід'ємної характеристики (атрибуту) існування соціальної системи. Виходячи із атрибутивного характеру безпеки, останню слід визначити як здатність системи протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам, які здатні її зруйнувати або істотно змінити її кількісні та якісні характеристики. Як предмет філософського розгляду безпека – це глибинна характеристика соціальної системи, здатність останньої зберігати свої кількісні та якісні, структурні та функціональні особливості. Як зазначає М. Рибалкін, у своїй всезагальності природу феномену безпеки складає природа речей, яка забезпечує цілісність речі та збереження її якісної визначеності [8]. Зазначений підхід змушує саме в структурно-функціональних особливостях системи, в її суспільній «анатомії» та «фізіології», бачити справжні засади її безпечного – стійкого – існування, орієнтує шукати способи та інструменти забезпечення безпеки соціальної системи на шляхах гармонізації механізмів її життєдіяльності.

3. Національна безпека як стійкість існування нації, як її здатність зберігати свої кількісні та якісні, структурні та функціональні особливості, передбачає здатність нації забезпечувати власний розвиток шляхом розв'язання внутрішніх протиріч, які виникають всередині національного організму. Здатність здійснювати розвиток є умовою існування нації. При цьому слід врахувати, що справжнім суб'єктом національного розвитку є національна еліта. У тій мірі, у якій національна еліта є суб'єктом національного розвитку, вона є суб'єктом забезпечення національної безпеки. Ключова роль національної еліти в процесах забезпечення національної безпеки є необхідною складовою поняття «національна безпека».

4. На рівні теоретичного мислення неприпустимо національну безпеку розглядати як сукупність безпек окремих складових нації – індивіда, суспільства, держави. Національна безпека є інтегральною характеристикою існування нації як цілісного суспільного організму. На нашу думку, безпека окремого

індивіда, так само як і безпека суспільства та держави, є умовою нормального функціонування усього національного організму, проте це не дає підстави розглядати національну безпеку як «арифметичну суму» окремих безпек. Внаслідок притаманної йому еkleктичності, зазначений підхід слід визнати незадовільним з методологічної точки зору.

Вирішуючи складну теоретичну проблему побудови всезагального поняття, яке адекватно відображало сутність феномену національної безпеки, слід, на нашу думку, врахувати важливе методологічне зауваження, зроблене Г. Ситником, В. Олуйко, М. Вавринчуком, які вказували на те, що «важливим кроком, який певною мірою допомагає дійти до єдиної думки щодо поняття «національна безпека», є всебічний розгляд поняття «нація» та феномену явища, яке прийнято називати «націоналізм» [10, с. 31]. Такий підхід означає, що поняття «національна безпека» слід формувати не шляхом формального доповнення поняття безпеки, а шляхом теоретичного, змістовного розгляду феномену нації. Національна безпека – це безпека особливого соціального об'єкта – нації. Остання має складну – «подвійну» – природу: 1) вона є соціальною системою як такою, якій притаманні загальні характеристики, притаманні будь-яким соціальним системам; 2) вона є особливим різновидом соціальних систем, яким притаманні певні особливі характеристики. Відповідно, національна безпека – це здатність нації протистояти явищам, які: 1) несуть небезпеку її існуванню як соціальної системи; 2) несуть небезпеку втрати нацією її особливих – видових, націоутворюючих – характеристик.

В роботах сучасних дослідників феномену нації, зокрема, в роботах таких авторів, як Е. Сміт, Б. Андерсон, Р. Брюейкер, І. Валлерстайн, Е. Гелнер, Е. Хобсбаум, М. Хрох та ін., нація розглядається як багатомірний феномен, виникнення якого пов'язане із переходом від традиційного (аграрного) суспільства до суспільства індустріального. Завдяки своїй багатомірності нація здатна виконувати багато різних функцій, в тому числі і функцію своєрідного «акумулятора» суспільної сили в економічно та культурно розколотому світі. Зазвичай атрибутами нації дослідники вважають економічний і політичний суверенітет, наявність власної держави, спільних культурних цінностей, минулого та майбутнього, територіальну цілісність, керованість суспільними процесами тощо.

Очевидно, що філософський погляд на націю має дещо відрізнятися від звичного, який за своїм характером є переважно політологічним та культурологічним. З точки зору соціально-філософського аналізу вищезгадані характеристики нації повинні розглядатися як форми прояву її глибинної

– метафізичної – сутності. Остання, на нашу думку, полягає в тому, що нація – це така спільнота, яка дорозвинулася до рівня суб'єкта. Таку думку, зокрема, висловлює український дослідник феномену національної ідентичності М. Степико, який розглядає націю як «досить численне об'єднання людей, яке в цілому досягло стану політичного життя і має волю до суверенного буття та розвитку, тобто є суб'єктом у ставленні до себе та до інших націй і народів» [11, с. 28-29]. Бути нацією означає бути суб'єктом. Такий підхід дозволяє розглядати націю і як основну одиницю – «атом» – історичного існування людства, якою вона залишається навіть в умовах сучасних глобалізаційних процесів, і як основну діючу «особу», «рушійну силу» сучасного історичного процесу. Втрата нацією статусу суб'єкта означає її зникнення в якості нації.

Таким чином, виходячи із розуміння нації як історичної форми людської спільноти, яка дорозвинулась до рівня суб'єкта, ми можемо запропонувати наступне визначення феномену національної безпеки. Національна безпека, на нашу думку, – це не тільки здатність нації (в першу чергу завдяки діяльності її еліти) зберігати наявну міру свого існування як соціальної системи шляхом нейтралізації внутрішніх та зовнішніх загроз. Це притаманна нації здатність зберігати свою історичну суб'єктність, своє буття в якості суб'єкта історичного процесу. Відповідно, загрозами національній безпеці слід вважати не тільки явища (процеси, ситуації), які можуть вплинути на стійкість існування нації як соціальної системи, але й явища, які можуть призвести до втрати нею якості суб'єкта. У межах запропонованого підходу забезпечення існування нації як соціальної системи є необхідною (хоча й недостатньою) умовою її існування в якості суб'єкта.

Виходячи із такої точки зору, особливої уваги, на нашу думку, заслуговує розуміння національної безпеки, автором якого є російська дослідниця М. Іванова. Вона розглядає національну безпеку як «наявність у нації (народу) сил, які є необхідними і достатніми для реальної нейтралізації будь-яких інших сил, які ставлять під загрозу не тільки її «суб'єктність» на світовій арені, ... але й саме її існування або навіть її природній історичний розвиток» [6]. Зазначимо, що у наведеному визначенні міститься розуміння суб'єктності як сутнісної характеристики нації, з чим не можна не погодитися. Дійсно, забезпечення – збереження, реалізація та розвиток – суб'єктності слід вважати сутнісною характеристикою національної безпеки. Важливо, що такий – суб'єктний – підхід дозволяє органічно поєднати такі фундаментальні аспекти соціального буття як безпека та свободи, розглядати їх як взаємопов'язані явища.

Проте не можна погодитися із намаганням М. Іванової розглядати суб'єктність як сутнісну характеристику безпеки як такої. Виходячи з некритично висунутого припущення щодо зацікавленості будь-якого суб'єкта в самореалізації, автор розглядає безпеку як ансамбль існування будь-якого суб'єкта і адекватних для нього засобів, які дозволяють йому залишатися суб'єктом – мати можливість діяти відповідно до власної волі, підвищувати рівень своєї свободи по відношенню до умов свого існування [6]. Безумовно, такий підхід має ту перевагу, що дозволяє подолати обмеженість традиційного погляду на безпеку як на стан захищеності інтересів суб'єкта. Але, на нашу думку, збереження суб'єктності не слід розглядати як характеристику безпеки як такої. Ми вважаємо, що безпеку як таку, як феномен, притаманний будь-якій соціальній системі, слід розглядати в контексті феномену стійкості, а не в контексті феномену суб'єктності. Стійкість як здатність системи протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам, зберігаючи своє просте – безсуб'єктне – існування, його кількісні та якісні параметри, є абстрактною формою буття безпеки. Тоді як суб'єктність є конкретною формою буття безпеки – характеристикою, притаманною лише розвиненим соціальним системам, до числа яких належить нація. Суб'єктність не є автоматично притаманною будь-якій соціальній системі – її поява є результатом тривалого історичного розвитку. Історично розвиненою формою суб'єктності соціальної системи є її буття в якості суб'єкта історичного процесу. Нація є саме такою соціальною системою, в межах якої суб'єктність набуває найвищої міри. Буття в якості суб'єкта є її сутнісною характеристикою.

Таким чином, проведений нами аналіз ситуації, що склалася навколо визначення сутності феномену національної безпеки, дозволяє зробити наступні висновки.

1. Національну безпеку слід розглядати як безпеку особливого соціального об'єкта, яким є нація. Остання, як високорозвинена соціальна система, має специфічні особливості та механізми життєдіяльності, які відрізняють її від інших соціальних систем. Хоча національна безпека є особливим різновидом безпеки, її більш розвиненою, конкретною формою, відповідне теоретичне поняття може бути отримане не шляхом формального доповнення поняття безпеки, а шляхом змістовного розгляду феномену нації, визначення її сутнісних характеристик та ключових механізмів її життєдіяльності.

2. Соціально-філософський аналіз феномену нації вказує на те, що нація є формою соціальної спільноти, сутнісної характеристикою якої є суб'єктність. Остання реалізує себе через такі емпіричні характеристики, як суверенітет та незалежність. Зазначений підхід, зокрема,

дає можливість розглядати націю не лише як основну одиницю історичного існування людства, якою вона залишається навіть в умовах сучасних глобалізаційних процесів, але й як справжній суб'єкт історичного процесу.

3. Національна безпека має розглядатися не тільки як здатність нації протистояти загрозам її існуванню в якості соціальної системи, але як здатність забезпечувати свою суб'єктність, своє існування в якості суб'єкта історичного процесу. Втрата нацією суб'єктності складає зміст національної катастрофи. В межах запропонованого підходу забезпечення існування нації як соціальної системи є необхідною (хоча й недостатньою) умовою її існування в якості суб'єкта історичного процесу.

Подальші соціально-філософські дослідження феномену національної безпеки мали б бути направлені на виявлення механізмів взаємодії між її загальносистемними та специфічними складовими, визначення сутності та природи загроз національній безпеці, з'ясування місця та ролі суб'єкта в забезпеченні безпеки нації тощо.

Бібліографічні посилання

1. Баланда А. Л. Соціальна складова національної безпеки України / А. Л. Баланда // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 166-172.
2. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія / О. С. Бодрук. – К.: НІПМБ, 2001 – 300 с.
3. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ»», – 2007. – 592 с.
4. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: Методологія дослідження та забезпечення / О. П. Дзьобань. – Х. : Константа, 2006. – 440 с.
5. Закон України Про основи національної безпеки України від 19 червня 2003 р. №964-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030964.html
6. Иванова М. И. Философское осмысление понятия национальной безопасности [Електронний ресурс] / М. И. Иванова. – Режим доступу: <http://www.jurnal.org/articles/2008/filos11.html>
7. Ліпкан В. А. Національна безпека України / В. А. Ліпкан. – Режим доступу: <http://libfree.com>
8. Рыбалкин Н. Н. Природа безопасности : Дис. ... доктора филос. наук : 09.00.11 / Н. Н. Рыбалкин. – М.: 2003. – 407 с.

9. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки: концептуальні та організаційно-правові засади / Г. П. Ситник. – К.: Національна академія державного управління при Президенті України, – 2012. – 543 с.

10. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика. Навчальний посібник / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К.: Кондор, – 2007. – 616 с.

11. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.

Белёвский О. А. Национальная безопасность как предмет социально-философского анализа.

Рассмотрены существующие подходы к определению сущности национальной безопасности. Обоснована необходимость социально-философского рассмотрения феномена национальной безопасности, а также необходимость теоретического различения безопасности как абстрактной характеристики бытия социальных систем и национальной безопасности как особенной разновидности безопасности. Показано, что национальную безопасность следует рассматривать не только как способность нации противостоять угрозам ее существованию в качестве социальной системы, но как способность обеспечивать собственное бытие в качестве субъекта исторического процесса.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, социальная система, нация, субъект.

Bil'ovsky O. National security as subject of the socio-philosophical analysis.

Existing approaches to definition of essence of national security are considered. Necessity of socio-philosophical consideration of a phenomenon of national security and also necessity of distinction of safety as abstract characteristic of being of social systems and national security as special kind of safety is proved. It is shown that the national security should be considered not only as ability of the nation to resist to threats to its existence as social system but as ability to provide own being as the subject of historical process.

Keywords: security, national security, social system, nation, subject.

Надійшла до редколегії: 27.02.2014 р.